

УДК 2 – 523.6 + 2 – 754 (477) «16/17»

**БОГДАНА СКОРИК,
ЛЮБОВ КРАВЧЕНКО**
(Полтава)

КОМПЛЕКСИ «МОНАСТИР-СЕМІНАРІЯ» ЯК ОСВІТНІ ОСЕРЕДКИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ УКРАЇНИ (кінець XVII – XVIII ст.)

Розглянуто історико-педагогічні (хронологія виникнення, соціально-економічні і політичні умови становлення, специфіка навчального процесу) і організаційно-педагогічні (структура, зміст освіти, якість і вигоди до педагогічних кадрів) аспекти діяльності навчально-виховних комплексів «монастир-семінарія» як освітніх осередків Центральної України кінця XVII – XVIII ст.

Ключові слова: *християнська педагогіка, освітній осередок, навчально-виховний комплекс, монастир, семінарія, монастирська бібліотека.*

Українська педагогічна наука перебуває сьогодні на етапі оновлення ціннісно-смыслових орієнтацій, реабілітації раніше заборонених національно-духовних вартостей, глибокого осягнення просвітницьких ідей і досвіду минулих епох. Формування духовного світу дітей і молоді, духовності як іманентної якості особистості знаходиться в центрі уваги широкого педагогічного загалу. Значущу роль у вирішенні цієї проблеми має відіграти культурно-педагогічний досвід народу, його релігійна традиція, актуалізація глибинних генетичних світоглядних аспектів моральності як складного психічного і соціального феномена самоусвідомлення і самоздійснення особистості. Під духовністю сьогодні розуміють внутрішній світ людини, привласнення нею надбань культури, історичного досвіду свого народу, формування власної системи загальнолюдських і національних цінностей. Не зважаючи на те, що навчально-виховний процес у нашій державі має науковий характер, а школа є відокремленою від церкви, потреба ціннісного підходу до освіти і виховання зумовлює пошук ефективних засобів

формування духовності на основі споконвічних християнських цінностей українського народу.

Звернення до духовно-аксіологічної сфери людини, постулатів та ідей Православ'я, кращих педагогічних надбань православної церкви як духовно-суспільної організації пояснюється зростанням інтересу української педагогічної думки до історичного шляху нашого народу, невід'ємним атрибутом якого є усвідомлена і виплекана впродовж віків християнська віра і моральність. «Коли наш люд ставав народом, об'єднуючи в собі різні племена та культурні традиції, християнство сприяло створенню духовно освіченого, культурного і грамотного суспільства, Православна Церква підтримувала мир, здійснювала соціальне служіння, несла просвіту, стверджувала високий міжнародний авторитет країни. І в часи страшної іноземної навали, і за «смутних» часів, і серед миру та спокою роль християнства була особливо вагомим», – говорить о. Филип, архієпископ Полтавський і Миргородський, Голова Синодального відділу релігійної освіти, катехизації та місіонерства Української Православної Церкви.

Історія просвітництва християнської Церкви значною мірою є історією її монастирів як центрів віри і духовності, які за тривалий період свого існування накопичили вагомий науковий і культуротворчий потенціал, що вимагає свого вивчення, наукового узагальнення й осучаснення. При монастирях існували багаті бібліотеки світської і релігійної літератури, шпиталі, майстерні літописців, іконописців і різьбярів, діяли духовні семінарії і школи. Нерідко монахи, священники, інші служителі культури брали в руки зброю, щоб захистити свою віру і рідну землю від зазіхань чужоземців і віровідступників, чим подавали своєму народові ідеал служіння Богові і Батьківщині. Особливе наукове зацікавлення становить діяльність чернечих православних монастирів Центральної України як найбільш поширених духовно-релігійних осередків (лише на Полтавщині і Переяславщині у к. XVII ст. за даними різних джерел таких монастирів налічувалося більше двадцяти), які, на відміну від ставропігійних монастирів і лавр, мали значно нижчий статус, більш обмежені фінансові, людські і наукові ресурси, але зробили вагомий внесок у царині просвітництва і розвитку масової школи й духовної освіти [5, с. 50].

У вітчизняній культурологічній і педагогічній науковій думці постійно обґрунтовувалася релігійність як провідна риса української ментальності та визначальний компонент української культури (М. Грушевський, В. Костомаров, І. Крип'якевич, І. Огієнко, О. Субтельний, І. Франко, Д. Яворницький та ін.); цінності релігійного виховання визначали як незнищенні О. Духнович, Г. Ващенко, М. Пирогов, Г. Сковорода, К. Ушинський, П. Юркевич та ін.; до проблем розвитку християнської педагогіки зверталися М. Глибоковський, М. Костомаров, М. Маккавейський, М. Олесницький, В. Певницький, В. Зеньковський та ін. Зміст і зв'язок богословської науки з життям досліджували: митр. Володимир (Сабодан), архієп. Євгеній (Решетніков), архім. Климент (Вечеря), прот. М. Забуга, дияк. А. Кураєв та ін.

До окремих аспектів дослідження християнської педагогіки зверталися сучасні науковці: наукові підходи до морального і пастирського богослов'я як основи християнського виховання обґрунтовувалися у працях А. Бойко, І. Беха, В. Галузинського, Б. Гола, Н. Дем'яненко, В. Майбороди, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, О. Сухомлинської, М. Чепель, М. Ярмаченка та ін. Заслужують на увагу праці істориків-релігієзнавців (В. Пашенка, Ю. Волошина, Ю. Вільхового) та краєзнавців (В. Жук, В. Реверука, О. Нестулі, В. Волоскова, Р. Цигана та ін.), у яких досліджуються різноманітні аспекти діяльності православної церкви у різні історичні періоди. Особливої уваги заслуговують: історико-педагогічне дослідження о. В. Фазана «Вивчення педагогіки у вищих навчальних закладах України (поч. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.)» (Полтава, 2009), у якому автор детально проаналізував теоретичні ідеї, науково узагальнив практичний досвід вивчення педагогіки у вищих навчальних духовних закладах України обраного ним періоду та визначив можливості їх прогностичного розвитку в сучасних умовах модернізації вищої педагогічної освіти України; історична розвідка В. Жука «Полтавський

Хрестовоздвиженський монастир і пов'язані з ним важливі історичні події» (Полтава: АСМІ, 2007), де детально схарактеризовано чернечий монастир як важливий культурно-освітній центр значного регіону України у цілому та діяльність Полтавської Слов'янської семінарії, її викладачів і вихованців зокрема.

Проте аналіз комплексу джерел у рамках проблеми дослідження дав змогу виявити, що вивчення просвітницьких ідей та організаційно-педагогічної діяльності православних чернечих монастирів Центральної України у к. XVII – XVIII ст. у вітчизняній науці не проводилося, про що свідчать наявні протиріччя:

- між досить високим рівнем суспільної потреби подолання духовної кризи, вдосконалення системи цінностей особистості та необхідністю долучення до вітчизняних наукових і практичних педагогічних надбань просвітницьких ідей та організаційно-педагогічного досвіду діяльності православних монастирів Центральної України періоду Гетьманщини і відомої як першої демократії в Європі Запорозької козацької християнської республіки;

- між потребою системи національної освіти в оновленні традиційних концепцій і технологій просвітництва і благодійності та недостатнім рівнем дослідженості цієї проблеми в навчально-виховному процесі церковно-приходських шкіл при монастирських храмах, архієрейських шкіл, січових шкіл козацьких монастирів-фортець та навчальних комплексів «монастир-семінарія»;

- між нагальним завданням оновлення і збагачення педагогічних технологій виховання загальнолюдських християнських цінностей особистості і незадовільним станом сучасних методик виховання на кращих зразках культурно-історичної спадщини.

Метою нашого дослідження є аналіз історико-педагогічних (хронологія виникнення, соціально-економічні і політичні умови становлення, специфіка освітнього процесу) та організаційно педагогічних (структура, зміст освіти, якість і вимоги до педагогічних кадрів) аспектів діяльності навчально-виховних комплексів «монастир-семінарія» як освітніх осередків Центральної України к. XVII – XVIII ст.

Аналіз комплексу джерел у рамках дослідження дав змогу виявити, що, починаючи з середини XVII ст. у Центральній Україні (Полтавщина, Переяславщина, Чернігівщина) зростає попит на високу якість як світської, так і релігійної освіти та її відповідність кращим європейським зразкам. Осередками такої освіти стали навчальні комплекси «чернечий монастир – семінарія», зокрема – у Полтаві (Хрестовоздвиженський монастир – Слов'янська семінарія) і в Переяславі (Вознесенський монастир – Переяславська семінарія).

Монастирі (гр. *μοναστήριον* – відлюдне житло) у цей період розглядаємо як релігійні громади черниць або ченців, що з належними їм землями та капіталами становили специфічні церковно-господарські організації. Відповідно до статуту, життя в монастирях к. XVII – XVIII ст. в Україні було напівспільне (в окремих келіях зі спільною трапезою та церковною відправою), суворо спільне і пустельниче. Крім ченців (людей, посвячених у сан монахів), у монастирях жили послушники – світські особи, які готувалися стати ченцями. Монастир очолювали настоятелі (архімандрити, ігумени або ігумені, “старші”, “устроїтелі” тощо), яких зазвичай обирав монастирський собор [1, с. 131]. Залежно від історичних умов, правних і економічних, монастирі поділялися щодо своїх прав та підлеглості на: Лаври як значні духовні осередки (в Україні – Києво-Печерська, Святогірська та Почаївська), ставропігійні монастирі, залежні від найвищої церковної влади (в Україні – спочатку від царгородського патріарха, потім від московського патріарха і Синоду), кафедральні (підлеглі безпосередньо єпархіальному єпископові), самоправні (переважна більшість чернечих монастирів) та приписані до інших, більших монастирів (скити й скитики, “пустині” тощо). Кафедральні, самоправні монастирі та скити ми називаємо чернечими монастирями, оскільки вони трактуються вченими як спільно житні самоврядні організації, у яких основну масу населення становили ченці. Релігійним центром монастиря була монастирська (соборна) церква (храм). Більші монастирі мали, крім головного храму і дзвіниці, ще інші церкви, ка-

пліці, трапезні. На території монастиря, крім церковних і житлових будинків, були ще різні адміністративно-господарські будови, майстерні, шпиталі, друкарні, бібліотеки, школи тощо. Монастирські споруди були обведені муром або тином. Деякі монастирі розрослися у великі будівельні комплекси, а в давні часи були справжніми фортецями з оборонними мурами, баштами та ровами [4, с. 421].

У процесі вирішення проблеми дослідження ми розглянули навчально-виховну діяльність Полтавського Хрестовоздвиженського (разом із Полтавською Слов'янською семінарією) та Переяславського Вознесенського (разом з Переяславсько-Бориспільською семінарією) монастирів як відомих навчально-виховних комплексів Центральної України к. XVII – XVIII ст.

Відкриття Переяславської семінарії, будинок для якої до того часу було приготовлено у кафедральному Вознесенському монастирі з перевезених сюди і належним чином пристосованих чотирьох хат, котрі раніше знаходились поблизу Переяслава та були подаровані спеціально для цієї мети архімандритом Києво-Печерської лаври Іларіоном Негребецьким [6, с. 132], відбулося восени 2 жовтня 1738 року.

Повідомлення переяславського єпископа Арсенія до Синоду від 5 червня 1739 р. містить декілька відомостей про стан Переяславської семінарії в перший навчальний рік її існування – з осені 1738 р. до літа 1738 р. «За відсутності при домі архієрейському Переяславському», – пише в цій записці Арсеній, – «учительних монахів, також і світських людей, вимушений призначити в учителі трьох мирських священиків чесних, які навчилися богослов'я, котрі на особливому моєму трактаті (спеціальному договорі) будучи утримувані і консоляцією (умовами про матеріальне забезпечення) повідомлені, і з задоволенням посаду свою вчительську виконують» [6, с. 134] (тодішні укази Переяславської консисторії теж указують на те, що вчителі семінарії від «самої архієрейської волі» отримують «грошову консоляцію і трапезу»). Першими вчителями Переяславської семінарії були священики: в класах фара й інфима – Іоанн Рисієвич, у граматиці і синтаксисі – Стефан Древецький, в піїтиці і риторичі – Іоанн Журовський, який, імовірно мав звання «префекта» – начальника семінарії. Із прикладеної до донесення відомості видно, що в першому ж навчальному році Переяславська семінарія складалась із шести шкіл або класів і мала 110 учнів, котрі розподілялись у класах: в фарі 30, в інфимі 27, у граматиці 11, в синтаксисі 24, в піїтиці чи поетиці 6 і в риторичі 12 осіб. Серед учнів, крім священицьких дітей, були і діти «різночинців» – кількістю 45 осіб. Серед різночинців, котрі прислали в Переяславську семінарію дітей у перший рік її існування, зустрічаються такі звання: «есаули», сотники, старости, два компанійських полковники, компанійські козаки, один фактор полковий і найбільше – міщани, «люди посполиті». Як виявилось, до Переяславської семінарії прийшли учні з тих міст, котрі знаходилися в межах Переяславської єпархії: Гадяч, Ніжин, Глухів, Любеч, Конотоп, Суми і навіть Київ та Чернігів. Очевидно, що Переяславська семінарія відразу отримала значення великого просвітницького центру в Україні [6, с. 134].

Полтавський Хрестовоздвиженський монастир (чоловічий) був заснований у 1650 році ігуменом Лубенського Мгарського монастиря Калістратом при сприянні київського митрополита С. Косова на кошти полтавського полковника М. Пушкаря, козацького старшини І. Іскри та міщанина І. Крамаря, знаходився у Полтаві на горі над р. Полтавкою. У XVIII ст. заснована при монастирі Полтавська Слов'янська семінарія була одним з найбільш відомих навчальних закладів Лівобережної України і мала помітний вплив на розвиток науки, освіти та культури значного регіону, в тому числі й Правобережжя. Деякі вчені сьогодні помилково називають її Полтавської духовною семінарією, хоча це були зовсім різні навчальні заклади, які й існували в різні періоди. Духовна семінарія, як нами вже зазначалося, була заснована в 1738 році єпископом Переяславським і Бориспільським Арсенієм (Андрій Іванович Берло) під назвою Переяславська. З утворенням у грудні 1803 року Переяславської і Полтавської єпархії вона була перейменована у Полтавську духовну семінарію (з місцеперебуванням у Переяславі) й переведена до Полтави лише 1862 року, в 1862-1863 навчальному році [3, с. 53].

Заснування ж Полтавської Слов'янської семінарії, за даними В. Жук, пов'язане з іменем і діяльністю першого архієпископа Слов'янського і Херсонського Євгенія Булгаріса (у миру Елевферій, Елевферій, 1716-1806), видатного вченого-енциклопедиста, уродженця грецького острова Корфу, вихідця з болгарської сім'ї. Є. Булгаріс одержав блискучу освіту: навчався у Падуанському університеті в Італії, потім у Німеччині, в Галлі та Геттінгені, був глибоким знавцем латинської, давньогрецької, грецької, італійської, німецької, французької мов, літератури, філософії, математики, геометрії, історії, музики, написав чимало творів у галузі різних наук і зробив ряд перекладів. Однак, з низки об'єктивних причин учений не зміг жити і працювати на батьківщині та переїхав до України.

У 1775 році, за ініціативою Катерини II, Євгеній Булгаріс був возведений у сан архієпископа Слов'янського і Херсонського з поселенням у Полтавському Хрестовоздвиженському монастирі, куди й прибув 1776 року. До складу новоутвореної єпархії увійшла значна частина новоприєднаних до Російської імперії земель півдня України і території Полтавщини, що пізніше становила Полтавський, Кременчуцький, Кобеляцький та Костянтиноградський повіти Полтавської губернії.

Перекладачем і безпосереднім помічником Євгенія Булгаріса став випускник Києво-Могилянської академії, він же і настоятель-архімандрит Хрестовоздвиженського монастиря, Феоктист (мирське ім'я Іван) Мочульський, людина розумна і ділова, вчений, письменник, пізніше архієпископ Белгородський і Курський. Йому було доручено заснувати при монастирі невеличку школу півчих для майбутнього монастирського хору із 10 хлопчиків, які вміли читати і писати. Тут вони вивчали латинську, одну з європейських мов, катехізис, арифметику, географію, історію [3, с. 54].

Першим учителем і наглядачем у цій школі був студент (вірогідно, теж Києво-Могилянської академії) Василь Бистрицький. Є відомості, що латинську мову, арифметику, музику, географію викладав Феоктист Мочульський. Навчали майбутніх півчих також канцелярист Григорій Богуновський та колишній учитель Крутицької семінарії Новгородської губернії Петро Станіславський, а першим куратором став почесний громадянин Полтави, бунчуковий товариш П. Паскевич [3, с. 54].

Одним із безпосередніх помічників Євгенія Булгаріса в справі створення у Полтаві школи півчих, а потім і семінарії був випускник Києво-Могилянської академії, на той час полтавський протопоп і член Слов'яно-Херсонської консисторії Яким Яновський (1736-1814). За дорученням Є. Булгаріса, саме Я. Яновський розробив пропозиції щодо утворення на базі школи півчих Полтавської Слов'янської семінарії з 10-річним терміном навчання, де б училися представники всіх станів. Він висловив свої міркування щодо принципів формування контингенту учнів училища, які предмети мали вивчати семінаристи, на яких умовах навчатися і де проживати.

Указом від 28 листопада (8 грудня) 1778 року школу півчих було реорганізовано в духовне училище, а 1780 – офіційно (а фактично раніше) на його базі відкрито Полтавську Слов'янську семінарію. До неї приймали хлопців віком від 6 до 14 років – вихідців з усіх станів. На зібрані пожертвування утримувалося 7 сиріт. Курс навчання був 10-річним. Першим ректором семінарії в 1778-1779 роках став Яким Яновський. Будучи великим демократом, Булгаріс цілком підтримував позицію Яновського, що в семінарії повинні навчатися всі здібні діти, юнаки, незалежно від станової належності як з родин церковнослужителів, так і світських сімей.

На посаду інспектора-наглядача духовних училищ, якому підпорядковувалася й семінарія, Євгеній Булгаріс запросив із міста Ясси (тоді Молдавія, нині територія Румунії) свого земляка, теж уродженця грецького острова Корфу Никифора Феотокі (1731-1800). Виходець із графського роду, він отримав блискучу освіту, прославився не лише як видатний церковний діяч, проповідник, але і як педагог та вчений-енциклопедист. Н. Феотокі був автором книги «Фізика» (видана в Лейпцигу в 1766-1767 роках), «Курс чистої математики» (Москва, 1798-1800) та інших, у тому числі рукописних праць з різних галузей наук. Він і наглядав за діяльністю семінарії та став її ректором після

короткого перебування на цій посаді Я. Яновського. Никифор фактично перетворив цей навчальний заклад у справжню семінарію, особливо коли 1779 року став архієпископом Слов'янським і Херсонським. У розісланих духовенству єпархії грамотах архієпископ Никифор наголошував на необхідності направляти здібних дітей на навчання, жертвувати благодійно кошти на семінарію, на утримання семінаристів із бідних сімей і додавав, що семінарія заснована «не токмо для священнических, но и для всех всякого звания к учению способных детей» [3, с. 55].

З 1780 року при Слов'янській семінарії було відкрито класи латинської риторики, а також сирітський дім, або бурсу для сиріт. Того ж року відкриваються й додаткові класи з мов: грецької, французької та німецької, математичний і малювання. Першими вчителями цих предметів були: грецької мови – ключар собору і настоятель Преображенської церкви м. Полтави Іоанн (Іван) Світайло, французької – Петро-Антон, німецької й математики – запрошений із Лейпціга професор Федір Шалль, малювання – відставний поручик фон Роткірх. Викладачі й старші семінаристи могли користуватися як церковною літературою з бібліотеки Хрестовоздвиженського монастиря, так і багатими бібліотеками Євгенія Булгаріса та Никифора Феотокі. Тут було чимало творів давньогрецької та давньоримської класики, серед них – Вергілієва «Енеїда» латинською мовою видання 1769 року. Тут з нею й познайомився вперше син небагатого полтавського чиновника Іван Котляревський [7, с. 26].

У 1783 році в семінарії відкрито філософський клас, де викладав інший талановитий педагог – Гавриїл Банулеско; з 1786 року – богословський клас.

1786 року єпархію – тепер уже з назвою Катеринославська і Херсонсько-Таврійська (ще Катеринославська і Херсонська з місцеперебуванням архієпископів у Полтаві) та Полтавську Слов'янську семінарію очолив новий архієпископ – Амвросій (у миру Антоній Серебренников, 1745-1792), який у свій час закінчив Московську Слов'яно-греко-латинську академію, відомий церковний діяч і вчений, автор кількох праць і перекладач. У 1788 році Амвросій призначив Гавриїла Банулеско-Бодоні ректором Слов'янської семінарії. Останній у 1793 році був висвячений в архієпископа Катеринославського і Херсонського з місцеперебуванням, як і попередніх, у Хрестовоздвиженському монастирі, Банулеско-Бодоні й очолював семінарію у Полтаві до 1798 року, до того часу, коли її було переведено в Новомиргород, а згодом, з 1803 року, – в Катеринослав (нині м. Дніпропетровськ).

У Переяславській семінарії заслуговує на увагу вивчення німецької мови, першим учителем якого був тодішній префект священник Назарій Яворський; у перший же рік німецькій мові навчались більше 20 семінаристів. До 1764 року належить припис Переяславської консисторії (який був, можливо і раніше), щоб префект семінарії «всяку школу (тобто клас семінарії) по суботах в крайньому випадку два рази на тиждень, відвідував і наглядав за учнями і вчителями» [6, с. 141].

Існувала диференціація навчання за здібностями: єпископом Переяславським Гервасієм було видане розпорядження, щоб семінаристів, які «до навчання схоластичного латинського здадуться нездібними» навчали «чесного і політичного ремесла живописства, аптекарства, столярства і інших подібних», при чому було обіцяно, що вони по навчанні цим ремеслам «мають право в духовному чині церковне місце зайняти» [6, с. 142]. Особливо цінилося іконописання. Мистецтво іконописання заохочувалося в дітей духовенства і наступниками Гервасія, хороших іконописців посвячували в священники незалежно від ступеня освіченості. Що ж стосується більш здібних семінаристів, то деяких із них по закінченню ними вищого тоді в Переяславській семінарії класу риторики єпископ Гервасій відправляв довчитися в класах філософії і богослов'я у Києві і Чернігові, надаючи їм по мірі необхідності матеріальну підтримку із архієрейської скарбниці [6, с. 143].

Висококваліфіковані ректори і викладачі, більшість із яких були місцевими уродженцями випускниками Києво-Могилянської академії та Харківського колегіуму, винятково багаті бібліотеки настоятелів – Євгенія Булгаріса, Никифора Феотокі, Амв-

росія Серебренникова, Гавриїла Банулеско-Бодоні та інших, високий рівень методики викладання і вимогливість викладачів давали можливість вихованцям Полтавської Слов'янської та Переяславської семінарій за роки навчання в них набуті глибокі й різнобічні знання, в тому числі з мов та літератури, історії, математики, філософії, богослов'я.

Крім жителів Полтавщини, у Слов'янській семінарії навчалися вихідці з території, що її охоплювала Слов'яно-Херсонська, потім Катеринославсько-Херсонська, пізніше Катеринославська єпархія, а також російські хлопчики-сироти (переважно діти загиблих під час війни; їх утримував за свій рахунок Амвросій, після його смерті на них відпускалися кошти з державної казни), а ще діти грецьких емігрантів-купців, православного духовенства та інших, які брали участь у російсько-турецькій війні 1768-1774 років на боці Росії й потім емігрували безпосередньо на територію України.

Як свідчать твори учня семінарії Івана Котляревського, і про це твердять усі дослідники його життя та діяльності, найголовнішим джерелом творчості письменника була сама дійсність життя [2, с. 23]. Підтвердженням цього є рядки з «Енеїди», де говориться про те, що Еней навчав латині своїх троянців так, як, мабуть, навчали Котляревського його вчителі:

*«... І всіх зачав сам мордовати,
Поверху, по словам складати
Латинську тму, мну, здо, тло;
Троянське плем'я все засіло
Коло книжок, що аж потіло,
І по-латинському гуло ...» [7, с. 9].*

Це Котляревський міг сказати про своїх друзів по навчанню у Полтавській Слов'янській семінарії (де він здобував знання з 1780 по 1789 рік), про те «полтавське плем'я (або «слов'янське плем'я»), яке разом із ним «засіло коло книжок, що аж потіло, і по-латинському гуло». Адже це було їхнє навчання, це вони жартома латиною Івана звали Іванусом і «не паном, а доминусом», себе ж називали «полтавус». Багато хто із них потім до кінця свого життя добре знали і латинську, і грецьку, й інші мови та науки, окремі стали відомими письменниками, перекладачами, вченими зі світовими іменами, чудовими педагогами. І. Котляревський, крім давніх мов, чудово знав французьку і німецьку, був хорошим педагогом і вихователем, свої знання мов, літератури, особливо давньогрецької та латинської класики, філософії він здобув у Полтавській Слов'янській семінарії від своїх учителів. Це вони у XVIII ст. прививали учням у провінційній Полтаві любов до творчості Вергілія, Сапфо, давали такі всебічні звання, що викикали подив у вчених Петербурга, Москви, Відня, інших великих університетських міст Європи.

Переяславська семінарія, яка на перших етапах існування мала в своїй «педагогічній корпорації багато елементів непідходящих», із плином часу почала обзаводитись хорошими, талановитими вчителями. Є підстави вважати такими: Григорія Шишацького, в монашестві Варлаама (70-80 рр.) священника Стефана Гречку (60-80 рр.), священника Феофана Домонтовича (70-80 рр.); «як світлий метеорит блиснув на дуже короткий відрізок часу на горизонті сірого семінарського життя знаменитий філософ Г. Сковорода ... До поганих педагогів учні ставилися, «неповажливо», проте ці дані відносяться лише до перших років існування Переяславської семінарії. Час проходив, знаходилися кращі вчителі і, вочевидь, у зв'язку з цим змінився характер ставлення учнів до своїх учителів: переяславський семінарист останніх десятиліть XVIII ст. говорить: «учителі були в благовітні (з боку учнів), як напівбоги» [6, с. 150].

З'явилися хороші педагоги, створилися сприятливі умови для виховання гарних учнів. У даний період існування Переяславської семінарії з її учнів вийшло чимало особистостей, які своєю діяльністю прославились як на церковному, так і на державно-суспільному поприщі. У 70-х роках (імовірно, до 1781 р.) у Переяславській семінарії навчався Андрій Семенович Братановський-Романенко, виходець із дворянської сім'ї

протоієрея села Баришевки, який у майбутньому під іменем Анастасій став архієпископом Білоруським і Могилевським; Іван Васильович Левада, що став професором Київської академії і протоієреєм Києво-Софіївського собору; Єлифаній Канівецький, ректор Казанської духовної академії; Сильвестр Лебединський, єпископ Переяславсько-Полтавський, духовний письменник та ін. [6, с. 151].

Серед відомих вихованців Полтавської Слов'янської семінарії належали: відомий потім російський літератор і знавець грецької словесності, перекладач на російську мову «Іліади» й «Одіссеї» Гомера Микола Іванович Гнедич (М. Гнідич, 1784-1833, виходець із котелевського козацького роду Гніденків); перекладач багатьох грецьких класиків, управитель справ міністерства освіти Російської імперії Іван Іванович Мартинов (1771-1833). Тут одержав першу освіту уродженець Полтави, відомий вчений, лікар, ректор і професор Санкт-Петербурзької медико-хірургічної академії Семен Федорович Гаєвський (1778-1862). У цій семінарії навчався батько М. Гоголя – український письменник Василь Панасович Гоголь-Яновський [3, с. 61]. Усі ці дані дають конкретну відповідь тим, хто наприкінці XVIII – на початку XIX ст. висловлював подив, звідкіля такі глибокі знання у випускників провінційних семінарій.

На жаль, ті багаті бібліотеки, з яких почерпнули свої знання І. Котляревський та його товариші по навчанню, були потім вивезені із Полтави їхніми власниками – Є. Булгарісом, Н. Феотоки, Г. Банулеско-Бодоні та іншими. Колишній ректор і викладач грецької мови Полтавської Слов'янської семінарії Гавриїл Банулеско-Бодоні та префект семінарії Даниїл Сулима (пізніше Дмитрій, архієпископ Кишинівський), займаючись влаштуванням семінарії в Кишиневі, вивезли туди і книжкові скарби із Полтави, що ними ще й на початку XX ст. славилася Кишинівська духовна семінарія [3, с. 64].

Незважаючи на все це, із тих відомостей, що збереглися, яскраво видно, що Полтавська Слов'янська і Переяславська (пізніше – Полтавська духовна семінарія з високоосвіченими і висококваліфікованими кадрами у к. XVII – XVIII ст. були значними культурно-освітніми центрами великого регіону України і дали путівку в життя багатьом видатним ученим, знавцям та перекладачам класичних творів, письменникам, педагогам, церковним і державним діячам. Це свідчить про високу науково-педагогічну і організаційну ефективність в непростих економічних соціальних, політичних обставинах історичного періоду і території України навчально-виховного комплексу «монастир-семінарія» як осередку духовності, просвіти, ментальності українського народу. Адже фактично і Полтавський Хрестовоздвиженський, і Переяславський Вознесенський кафедральні монастирі за свої кошти, як зароблені ченцями, так і забезпечені благодійними жертвами населення, утримували і розвивали своєрідні навчально-виховні комплекси, до яких уходили: семінарія, бурса для проживання учнів, монастирська бібліотека, храм, шпиталь, декілька церковно-приходських шкіл, об'єднаних спільною турботою про належний рівень освіченості як духовних осіб, так і світського населення краю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Денисенко В. А. Духовна освіта в Україні X-XVIII століть: монографія / В. А. Денисенко. – К.: Нац. пед. ун-т. ім. М. П. Драгоманова, 2010. – 518 с.
2. Жук В. Н. Де навчався І. П. Котляревський та хто був у числі його учителів? // Жук В. Н., Пустовіт Т. П., Фісун М. А. й ін. // Наш рідний край (3 історії освіти на Полтавщині в дореволюційний період). – Вип. 12. – Полтава: Друкарня вид-ва «Полтава», 1991. – С. 24-36.
3. Жук В. Н. Полтавський Хрестовоздвиженський монастир і пов'язані з ним важливі історичні події / В. Н. Жук. – Полтава: АСМІ, 1997. – 246 с.
4. Климов В. Українські православні монастирі та чернецтво: позиція в національній історії: монографія / В. В. Климов; Національна академія наук України, інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2008. – 879 с.
5. Кочубей Т. Розвиток педагогічної думки у другій половині XVII – XVIII ст.: стан розробленості програми, джерела, особливості становлення / Т. Кочубей // Рідна школа. – 2005. – № 1. – С. 50-52.

6. Очерк истории Переяславско-Бориспольской епархии (1733-1785): Опыт церковно-исторического исследования Владимира Пархоменко. – Полтава, 1908. – 178 с.

7. *Петренко Л. М.* Педагогічні ідеї в просвітницько-виховній діяльності та літературній творчості І. П. Котляревського: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка / *Л. М. Петренко*. – Полтава, 2011. – 20 с.

БОГДАНА СКОРИК, ЛЮБОВЬ КРАВЧЕНКО

КОМПЛЕКСЫ «МОНАСТЫРЬ-СЕМИНАРИЯ» КАК СРЕДОТОЧИЕ ОБРАЗОВАНИЯ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ УКРАИНЕ

Рассмотрены историко-педагогические (хронология возникновения, социально-экономические и политические условия становления, специфика образовательного процесса) и организационно-педагогические (структура, содержание образования, качество и требования к педагогическим кадрам) аспекты деятельности учебно-воспитательных комплексов «монастырь-семинария» как центров образования Центральной Украины к. XVII – XVIII вв.

Ключевые слова: *христианская педагогика, центр образования, учебно-воспитательный комплекс, монастырь, семинария, бурса, монастырская библиотека.*

BOGDANA SKORYK, LYUBOV KRAVCHENKO

COMPLEXES “MONASTERY-SEMINARY” AS THE ENLIGHTENING INSTITUTIONS IN THE CENTRAL UKRAINE

The historical and pedagogical (chronology of appearance, social, economic and political conditions of establishing, peculiarities of educational process) and organizational and pedagogical (structure, contents of education, quality and requirements to pedagogical staff) aspects of activities of the educational complexes “Monastery-seminary” as educational institutions of the Central Ukraine of the end of the 17th – 18th centuries are considered.

Keywords: *Christian pedagogics, educational centre, educational complex, monastery, seminary, monasterial library.*

Одержано 24.01.2012, рекомендовано до друку 13.02.2012.